

УДК 94(477-25)''1919'':355.44:325.83

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/fhi.2023.24.4032>

ОБОРОНА КИЄВА АРМІЄЮ УНР У СІЧНІ – НА ПОЧАТКУ ЛЮТОГО 1919 року

Віктор ГОЛУБКО

Львівський національний університет імені Івана Франка
катедра історичного краєзнавства
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: vholubko@yahoo.com
ORCID ID: 0000-0001-9040-4516

У статті висвітлюється оборона Києва Армією УНР на початковому етапі другої радянсько-української війни у січні – на початку лютого 1919 р. Аналіз перебігу оборони української столиці дає підстави стверджувати, що вище українське військово-політичне керівництво заздалегідь не планувало виокремлювати її разом із навколишнім районом у спеціальний оборонний плацдарм, вважаючи, що місто надійно захищене силами Лівобережного фронту і перебуває у віддаленому від нього тилу.

Невдалий для української сторони перебіг боїв на цьому фронті, його прорив російськими військами і їх просування на захід із загрозою безпосереднього удару по його північному крилу у напрямку Києва, а також сподівання українського командування перейняти ініціативу у боях із супротивником на Лівобережжі України відсували оборону столиці на другий план. Тому її захист на пряму залежав від загальної ситуації на театрі бойових дій усього Східного фронту, що простягався через усе Лівобережжя України, а також від становища на його тилах, що складалось не на користь українських сил. Усе це разом спричинилося до того, що оборона столиці не була організована належним чином, що й призвело до її падіння.

Ключові слова: Армія УНР, російсько-українська війна, радянські війська, Українська Народна Республіка, радянська Росія.

Розв’язана проти України Російською Федерацією у 2014 р., агресія спочатку у вигляді так званої “гібридної війни”, яка із 24 лютого 2022 р. переросла у повномасштабне збройне вторгнення актуалізувала дослідження історії російсько-українських воєн. Передусім це стосується періоду українських Визвольних змагань 1917–1920 рр. коли УНР фактично перманентно змушена була вести оборонну війну від радянської Росії і почасти російських формувань з білогвардійського табору. Як слушно із цього приводу зауважив С. Петлюра для українців ці два табори не мають особливої різниці бо “уявляють собою тільки різні форми московської деспотії та імперіялізму”¹. Така оцінка підходить і для сучасного російського режиму. Відтак вивчення історичного досвіду ведення російсько-українських воєн цього періоду не втрачає своєї актуальності й досі.

Попри те, що у сучасній вітчизняній історіографії з’явилася низка ґрунтовних праць, які стосуються порушеної теми², чимало її аспектів потребують уточнення

¹ Симон Петлюра, “Розпочинаючи видання”, у книзі *Статті.*, упоряд. О. Климчук. (Київ: Дніпро, 1993), 311.

фактів та перегляду усталених стереотипів. Це, зокрема, стосується висвітлення оборони Києва від російських більшовицьких військ на початковому етапі другої війни радянської Росії проти УНР у січні – початку лютого 1919 р. Тому у статті на основі аналізу нині доступного фактографічного матеріалу поставлено за мету висвітлити організацію оборони Києва від наступу російських радянських військ, з'ясувати її особливості у порівнянні з обороною української столиці у січні–лютому 1918 р., визначити причини її невдачі та вплив на подальший хід війни.

Розглядаючи діяльність українського командування по обороні Києва періоду другої війни радянської Росії проти УНР, потрібно зауважити, що вона, на відміну від оборони столиці з січня – початку лютого 1918 р. проходила на тлі розгортання громадянської війни в Україні уже під час антигетьманського повстання очоленого Директорією УНР, а також набагато потужнішої диверсійної роботи супротивника на тилах українських військ. Уже 11 листопада 1918 р., тобто одразу ж після вибуху революції в Німеччині і її виходу зі світової війни, уряд РСФРР видав директиву, яка зобов'язувала Реввійськграду республіки у десятиденний термін підготуватися до війни для підтримки “українського революційного та повстанського руху”, а 13 листопада анулював Брест-Литовський мирний договір. Наступного дня, 14 листопада Володимир Антонов-Овсієнко, тоді командувач окремої групи російських радянських військ курського напрямку, запропонував Реввійськграді РСФРР розпочати наступ на Україну й завдати удари у напрямку Білгорода – Харкова – Куп'янська. Він очолив створений для цього Український військово-революційний штаб, який перебрався ближче до українського кордону у Курськ й висунув план наступу на Київ. Заохочувало російське більшовицьке командування до вторгнення і загравання з ним одного із чільних лідерів Директорії В. Винниченка, який підштовхував його до військової демонстрації своїх сил на північно-східній ділянці українсько-російського кордону задля нейтралізації вірних гетьману П. Скоропадському частин, що могли виступити проти повстанчих військ. Як згодом визнавав сам В. Винниченко більшовики “погоджувалися підтримати нас не активно, а посиленням своєї розвідочної діяльності на фронтах, щоб тим притягати увагу німецько-гетьманських військ”². Отже у планах російського командування було якнайшвидше оволодіння Києвом. Уже на середину грудня 1918 р. радянські війська (без офіційного оголошення РСФРР війни Україні) захопили Новозибків, Новгород-Сіверський, з боєм зайняли Глухів, Шостку, Вовчанськ,

² Валерій Савченко, *Дванадцять воєн за Україну*. (Харьков: Фолио, 2006), 145–167; Ярослав Тинченко, *Дієва армія УНР, листопад 1918–листопад 1919 р.: науково-популярне видання*. (Київ: Темпора, 2017), 17–31; Іван Хома, *Історія військового формування Січових Стрільців (1917–1919 роки)*. (Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2016), 127–181; Віктор Голубко, Валерій Грицюк, Леонід Кривизюк, Олександр Лисенко, *Історія воєн і військового мистецтва. У 3-х т. Від масових армій до відродження професійних армій (XX–початок XXI ст.)*, т. 3. (Харків: Фолио, 2019), 189–267.

³ Володимир Винниченко, *Відродження нації: (Історія української революції, марець 1917–грудень 1919 р.)*. У 3-х т., т. 3. (Київ: Політвидав України, 1990), 158.

Новомосковськ, Павлоград, захопили важливий залізничний вузол Куп'янськ. Щоправда ворожі війська наразі безпосередньо столиці не загрожували бо розташовувались від неї на відстані 300-400 км. Однак можна було помітити вкрай небезпечну тенденцію – охоплення її у півкільце з північно-східного напрямку на південний схід з тим, щоб у перспективі ізолювати від лівобережжя і правобережжя України. Саме у той час війська Директорії після двохтижневої облоги 14 грудня вступили до Києва. Їх основою був 50-ти тисячний Осадний корпус під командуванням полковника Є. Коновальця у складі трьох дивізій УСС, Чорноморської дивізії та напіврегулярної Дніпрвської дивізії. Два дні пізніше, 16 грудня своїм наказом Є. Коновалець оголосив Київ у стані облоги⁴, що зберігався аж до початку лютого 1919 р., тобто увесь час перебування Директорії УНР у столиці. Відповідно до наказу Штабу Армії УНР щодо поділу території країни на військові округи передбачалось, що Київщина входитиме до 3-ї військової округи підпорядкованої штабу Осадного корпусу, а всі частини, які мобілізовані на території Київщини, передаються у підпорядкування командирові Осадного корпусу Є. Коновальцеві⁵. Після оволодіння Києвом командування вирішило провести реорганізацію Дієвої армії⁶ позаяк під час оголошеної Директорією 27 листопада 1918 р. загальної мобілізації багато новосформованих частин мали напіврегулярний характер і не відзначалися належною боєздатністю і вишколом. Реорганізацію так і не було закінчено за винятком 1-ї дивізії Січових Стрільців під командуванням Р. Сушка, яка стала залогою столиці⁷. На середину січня 1919 р. вона налічувала 14 тис. чоловік, з них 7 тис. бойового складу⁸.

Між тим агресивні дії РСФРР проти УНР набирали щораз ширших масштабів, попри те, що обидві країни формально не перебували у стані війни. Для з'ясування ситуації український уряд втягнувся з росіянами у безплідні переговори, які тривали з 31 грудня 1918 р. до 16 січня 1919 р. коли Директорія УНР своєю нотою стверджувала стан війни між обома державами⁹.

Згідно планів українського командування столицю із східного напрямку мав прикривати Лівобережний фронт під командуванням П. Болбочана. Однак через перевагу червоних військ, а головне низьку боєздатність зосереджених тут частин, особливо тих, що були вислані з Києва для його зміцнення, він упродовж

⁴ Іван Хома, *Історія військового формування Січових Стрільців (1917–1919 роки)*. (Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2016), 127.

⁵ Симон Петлюра, *Статті, листи, документи*, т. IV. (Київ: ПП Сергійчук, 2006), 228, 230.

⁶ Дієва армія створювалась відповідно до наказу Головного командування військами УНР від 1 січня 1919 р. Її основу мали скласти заново сформовані по мобілізації частини, які підпорядковувались отаманам О. Шаповалу, О. Грекову, П. Болбочану та Є. Коновальцю й мали брати безпосередньо участь у бойових діях на відміну від частин постійних (кадрових) корпусів створених за гетьманату.

⁷ Іван Хома, *Історія військового формування Січових Стрільців*, 136.

⁸ Там само, 140.

⁹ Матвій Стахів, *Україна проти большевиків. Нариси з історії агресії Советської Росії*, кн. 2. (Тернопіль: Книжково-журнальне видавництво “Тернопіль”, 1993), 37–55.

першої половини січня 1919 р. став відкочуватися на лінію Дніпра¹⁰. У Києві та його околицях на той час дислокувалися: Січова дивізія (4 тис. бійців), Дніпровська дивізія (4 тис. бійців), Чорноморська дивізія (2 тис. бійців), запасні та інші частини (8 тис. бійців)¹¹. Власне ці сили мали скласти оборону української столиці. Проте кількісна перевага російських радянських військ не була визначальною у перебігу боїв. Найдошкульнішим для української оборони стала дезорганізація тилу і неспроможність командування загальмувати розвал більшості українських армійських формувань. Негативно впливала на їхню боєздатність помилкова кадрова політика командування армії. Як пізніше визнавав учасник цих подій, тоді командир 1-го полку Січових Стрільців Дієвої армії УНР В. Кучабський часто воно надавало вищі офіцерські ранги молодшим офіцерам лише “за революційні заслуги”¹². Якщо Січова дивізія, мала добрий командний склад, зокрема її 1-й полк, що становив основу залоги Києва, зберігав свою боєздатність і високий моральний дух, то в інших частинах у цьому не усе було гаразд. Про це свідчить звіт Інфрмбюро при Київському коші (вишкільного підрозділу дивізії) датований 4 січня 1919 р. У ньому повідомлялося, що у Лівобережному полку на Слобідці “козаки дезертирують тому, що старшини не працюють і не показуються до козаків”¹³. Окрема Дніпровська дивізія під командуванням отамана Зеленого (Д. Терпила) відмовилася виїхати на фронт через що 6 січня була розформована¹⁴. Вона розפורшилася по Київщині у тиловому районі й почала антиурядові виступи. Не кращою склалася ситуація із частинами на Лівобережному фронті, яким командував П. Болбочан. На середину січня ставало очевидним, що частини, які підлягали командуванню Осадного корпусу і мали завданням обороняти Київ в разі наближення червоних військ змушені були відправляти підкріплення як на фронт, так і ліквідувати заклопотати іррегулярних отаманських відділів у тилу.

Тим часом одразу ж після захоплення червоними Хвркова 4 січня головнокомандувач радянського Українського флоту В. Антонов-Овсієнко отримав директиву за якою найближчою метою визначалось просування до лівого берега Дніпра, при чому на його північному відтинку – захоплення Києва¹⁵. У другій половині січня 1919 р. українсько-російський фронт на Лівобережжі простягався по лінії від лівого берега Прип’яті через Чернігів – Ніжин – Конотоп – Полтаву в глибину на 80 км. Ворожі сили мали уже певну перевагу

¹⁰ Віктор Голубко, Валерій Грицюк, Леонід Кривизюк, Олександр Лисенко, *Історія війн і військового мистецтва. У 3-х т.*, т. 3, 218–221.

¹¹ Віктор Анагольевич Савченко, *Дванадцять років за Україну*, 154.

¹² Василь Кучабський, Марко Безручко, Євген Коновалець, *Золоті ворота. Історія Січових Стрільців 1917–1919*. (Львів: Рочестер, 2004), 143.

¹³ Доповіді про настрій війська, Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 2250, оп. 1, спр.1, арк. 36.

¹⁴ Симон Петлюра, *Статті, листи, документи*, т. 4, 235–236.

¹⁵ Николай Какурин, *Как сражалась революция, т. 2, 1919–1920*. (Москва, Ленинград: Государственное издательство, 1926), 76.

над українськими: 34 тис. проти 26 тис. Командування Осадного корпусу на який покладалося завдання оборони столиці за згодою вищого військового керівництва, розпочало 19 січня евакуацію з міста усіх запасних військових складів аби вони не потрапили до ворога¹⁶.

На цей час червоні війська суттєво просунулися у київському напрямку, захопили Чернігів і Бахмач. Після поразки 18 січня в районі Бахмача Чорноморської дивізії, ворог повів наступ на Бровари і Прилуки. Фактично склалася ситуація, коли Лівобережний фронт прикривав останні незахоплені червоними території Лівобережжя і на північній ділянці опирався на київський плацдарм, що свого часу був виділений в окремий Тиловий район. З огляду на це, він був об'єднаний з Лівобережним фронтом у Східний фронт. Його командувачем призначено Є. Коновальця, що одночасно залишався командувачем Корпусу Січових Стрільців (реорганізованого колишнього Осадного корпусу)¹⁷. Ставало очевидним, що Київ опинився у безпосередній небезпеці. Хоча його оборона 1919 р. багато у чому нагадувала оборону з січня – лютого 1918 р., коли йдеться про воєнні дії в основному по залізничній комунікації, проте мала свої відмінності. Передусім уряд розпочав підготовку до евакуації завчасно, з тим аби провести її планомірно й без зайвого розголосу. Взагалі українське командування не виробило більш-менш детального плану оборони столиці. У Генштабі сподівались, що усе ще вдасться бодай частково повернути ініціативу на фронті, трохи відтіснити червоні війська із Лівобережжя й тим зміцнити становище Києва. Тому замість того, щоб відвести і зосередити боєздатні сили на лінії Дніпра воно вирішило кинути на фронт найкраще угруповання – Ударну групу Січових Стрільців, виділену із Корпусу УСС. Групою командував полковник Р. Сушко, а його начальником штабу призначено полковника Б. Сулковського. У склад Групи увійшли 1 800 стрільців, 200 кавалеристів кінного Лубенського дивізіону дві батареї (8 гармат) і два бронепотяги, технічний курінь з ремонтним потягом¹⁸. Незважаючи на високі бойові якості Групи їй не вдалося переломити на користь українських військ ситуації на фронті. Після того як 18 січня рештки Запорізького корпусу відступили до Кременчука Група УСС опинилася під загрозою оточення червоних. Не пощастило втримати у впертих боях Полтаву, Гребінку. До рук ворога у 20-х числах січня дісталися Ворожба, Конотоп, Крути, Ромни. Стрімко зростала загроза супротивника з чернігівського напрямку. Від початку російського вторгнення цю ділянку фронту обороняли рештки Сірої дивізії, що налічували кількасот осіб, а її найбоєздатніший Чорноморський полк в ході боїв зменшився до 90 чоловік¹⁹. Спочатку на зміцнення оборони Києва з чернігівського напрямку планувалося виділити з Ударної групи кінний дивізіон. Однак через сильний натиск червоних

¹⁶ Матвій Стахів, *Україна в добу Директорії УНР*, 137.

¹⁷ Іван Хома, *Історія військового формування Січових Стрільців*, 147.

¹⁸ Василь Кучабський, Марко Безручко, Євген Коновалець, *Золоті ворота. Історія Січових Стрільців 1917–1919*, 152.

¹⁹ Там само.

військ з Полтави на Гребінку цього не можна було зробити. Небезпека з північного сходу зростає ще більше коли завершилось формування так званої “української радянської армії”. Формально, а фактично за дозволом російського радянського уряду, її створив маріонетковий український Тимчасовий робітничо-селянський уряд 30 листопада 1918 р. у Курську. Вона підлягала російському радянському командуванню групи військ Курського напрямку під командуванням В. Антонова-Овсієнка. Незважаючи на те, що 27 грудня 1918 р. затверджено “Положення про Робітничо-селянську армію на Україні”, це формування ніколи не являло собою українських національних збройних сил у буквальному розумінні цього слова. У документі наголошувалося, що ця “армія” є складовою частиною загальноросійської Червоної армії і на неї поширюються усі її законоположення. Попри те, що сюди входили 1-ша та 2-га українські радянські дивізії, особовий склад яких був українським за національністю, більшість формацій, котрі були включені до неї створювалися у Росії. Її особовий склад налічував 3100 багнетів, 76 кулеметів, 410 шабель, 11 гармат²⁰. Фактично українська радянська армія мала камуфлювати вторгнення російської Червоної армії в УНР. З 4 січня це формування увійшло до створеного російським радянським командуванням “українського фронту”, що мав завданням вести бої на Лівобережній Україні²¹.

Ворожий наступ на Київ посилювався: 12 січня Богунський полк 1-ї української радянської дивізії захопив Чернігів, а 18 січня дивізія отримала наказ розгорнути наступ на українську столицю. Це сталося після того як 18 січня 1919 р. біля Бахмача червоні розбили Чорноморську дивізію Армії УНР. Далі вони повели наступ у двох напрямках – Бровари – Київ і Конотоп – Прилуки. Ті незначні українські сили, що зберігали боєздатність були розкидані по великій території фронтової смуги і не могли відіграти істотної ролі в обороні столиці. Як і під час свого першого наступу на Київ у січні 1918 р., росіяни просуvalи свої війська по залізничних коліях. У той же час ситуація у прифронтовій смузі та самій столиці ставала все напруженішою. Отаманські загони виходили з-під контролю командування, центральна влада була паралізована, проти уряду й Директорії повели шалену агітацію російські більшовицькі агенти, які підбурювали селян на виступи. Підливали масла у вогонь і помилки державного керівництва в галузі соціальної політики, що балансувало між більшовизмом і водночас прагнуло утримувати внутрішню суспільну рівновагу. Оголошена перед тим загальна мобілізація призвела до того, що військова адміністрація не могла впоратись із напливом величезної кількості мобілізованих серед яких виявилось чимало випадкового й асоціального елемента. Усе це породжувало у суспільстві невдоволення, що й дуже скоро вилилося у відкритих антиурядових бунтах ініціаторами яких найчастіше виступали іррегулярні відділи армії Директорії, які

²⁰ Василь Кучабський, Марко Безручко, Євген Коновалець, *Золоті ворота. Історія Січових Стрільців 1917–1919*, 563.

²¹ *Великий жовтень і громадянська війна на Україні. Енциклопедичний довідник*. (Київ: Голов. ред. УРЕ, 1987), 415.

дизертирували і тим розвалювали фронт. Прикладом цього може послужити Дніпровська дивізія отамана Зеленого, що підняв заколот в районі Трипілля. Своїми діями він, за оцінкою М. Капустянського, “в розпалі упертих боїв за Київ врзався клином в нашу армію між Києвом і Кременчуком і тим прискорив залишення нами Лівобережжя й Києва”²².

Дня 25 січня отаман І. Самосенко телеграфував зі станції Бобрик, що у 50 км на північний схід від Києва, Головному отаману С. Петлюрі, вимагаючи роззброєння Київського полку, який самочинно залишив фронт. Він вказував на поганий моральний стан особового складу частини, покладаючи за це вину на його командний склад котрий теж у цьому не був на висоті. Яскраво описав ситуацію січня 1919 р.у своїх спогадах очевидець і активний учасник подій О. Назарук: “А з заду (тилу – В. Г.) далі піднімалися повстання проти Директорії. На Правобережжю виступив Зелений. Проти нього вийшла майже остання залога Київська, зложена з Січових Стрільців. Остало їх уже лиш тільки, щоб охоронити в потребі уряд України і дуже непевно стало в столиці. Вона була вже мов острів, оточена розбурханим морем”²³.

Тим часом наступ червоних військ на північному відтинку українського Східного фронту посилювався і явно ставив своєю метою оточення Києва. Небезпеку захоплення червоними російськими військами столиці усвідомлювало вище керівництво УНР. Так 20 січня, відряджаючи представників УНР О. Назарука і С. Остапенка до Одеси на переговори з представниками Антанти, у Директорії їм заявили: “Ви знаєте наше положення, нам доконче треба скорої допомоги, бо інакше Київ упаде”²⁴. Уже 23 січня ворог зайняв вузлові залізничні станції на Чернігівщині Остер-Козелець, приблизно 70 км. північніше столиці, Полтавщині (Лохвиця, Гребінка), і далі просунувся на Київщину до Яготина приблизно 100 км. на південний схід від міста. У той же час для організації заслони з півночі вдосвіта 26 січня з Києва до станції Димерка, що приблизно 50 км на північний схід вирушив І полк Січових Стрільців під командуванням полковника І. Рогульського. На місці до нього приєдналися відділи отамана І. Самосенка і полковника М. Аркаса, разом 1320 осіб²⁵. Українські сили зайняли оборону по лінії Рожівка-Димерка-Гоголів-Велика Стариця. Між Димеркою і Бобриком стояли два бронепотяги групи²⁶. Однак уже 27 січня зі сходу до Броварів – останнього рубежу української оборони столиці стали підходити червоні. Одночасно для підтримки наступу на Київ штаб радянського Західного

²² Микола Капустянський, *Похід Українських Армій на Київ-Одесу в 1919 році. (Короткий воєнно-історичний огляд). Книга перша (частини I й II)*. (Мюнхен: Вид-во Хвильового, 1946), 29.

²³ Осип Назарук, *Рік на Великій Україні. Конспект споминів з української революції*. (Відень: Видання Українського правору, 1920), 135–136.

²⁴ Павло Христюк, *Замітки і матеріали до історії Української революції 1917–1920*, т. 4. (Відень: [Б.в.], 1921), 42.

²⁵ Іван Хома, *Історія військового формування Січових стрільців*, 151.

²⁶ Там само.

фронту на прохання В. Антонова-Овсієнка повів наступ з Мозиря у Білорусії на Коростень, щоб розгромити Північний фронт Армії УНР по річці Прип'яті, вийти на її тили й відсікти Київ від Правобережжя. Загальна чисельність ворожого угруповання тут налічувала 7 тис. штиків²⁷. Противнику вдалося захопити крім Коростеня, Овруч, Лучинець, Сарни, просунутись на Житомир й створити загрозу оточення Києва²⁸. Українське командування усвідомлювало загрозу, що нависла над містом про що, зокрема, свідчили звіти О. Грекова і Є. Коновальця 25 січня на Трудовому конгресі. Як пише у спогадах І. Мазепа "Про становище на фронті Греків заявив, що большевики вже в Семипілках від Києва (тепер село Семиполки 65 км. на північний схід від Києва – В. Г.)...", що наші вояки не можуть устояти проти російських регулярних відділів. Ми вдягаємо, казав, людей, даємо їм гроші, харчі, але вони воювати не хочуть"²⁹. Фактично подібної думки дотримувався і Є. Коновалець, який визнав, що "через несподіваний наступ большевиків, становище наше критичне, але стрільці не залишать Київ без бою"³⁰. Натомість С. Петлюра, щоб заспокоїти мабуть присутніх "закликав членів Конгресу до однодушної оборони батьківщини перед ворогами. Він казав, що маємо ще досить сил для того, щоб вдержати українську столицю в своїх руках"³¹, а "наші узброєні сили за кожним днем збільшуються завдяки вжитим заходам"³².

Все ж тривога щодо чергового наступу більшовицької Москви на Київ, особливо серед його українських мешканців посилювалась. Симптоматичною була стаття С. Єфремова поміщена у газеті "Нова Рада" під промовистим заголовком "Ворог під брамою". Автор закликав українських політиків та й усіх громадян облишити суперечки і боронити країну від "усіх ворогів, що насядають усіма сторонами на нашу батьківщину... "Ворог під брамою"... він зазирає вже до середини, він і всередині вже порядкує, ширить анархію, деморалізацію, сіє зневіря й хижі інстинкти"³³.

З огляду на стратегічне становище у якому опинився Київ, успіх його оборони мав сумні перспективи: місту загрожувало оточення, перевага ворожих сил була очевидною, а серд киян наростала тривога, що загрожувала перерости у паніку. Гнітюче враження на них справила евакуація державних інституцій, яка розпочалася уже з другої половини січня. Щоб зняти напругу 29 січня Центральне інформаційне бюро при Директорії оприлюднило звернення "До населення м. Києва", у якому намагалося спростувати чутки про те, що більшовицькі війська підійшли майже до самого міста і, що із столиці поспішно евакуюються

²⁷ Валерий Савченко, *Дванадцять воін за Україну*, 163.

²⁸ Там само.

²⁹ Ісак Мазепа, *Україна в огні й бурі революції 1917–1921*. (Київ: Темпора, 2003), 81.

³⁰ Там само.

³¹ Там само.

³² "Нова Рада", 1919, No 21, 30 січня: 3.

³³ *Ворог під брамою*. "Нова Рада", 1919, No 18, 26 січня: 1.

Директорія й окремі міністерства, що, мовляв “вивозяться тільки технічні засоби по стратегічним міркуванням. Директорія і всі установи перебувають на своїх місцях і проводять законодавчу роботу спільно з Трудовим Конгресом. Безпосередньої небезпеки для Києва рішуче немає. Наступ большевиків одбито. До Києва підходять республіканські війська”³⁴.

Однак реальність виглядала по-іншому: уже в останній день завершення Трудового Конгресу 28 січня у Києві було чути відлуння канонади. Попри офіційні заспокоєння влади 29-30 січня місто охопила паніка. “Коли б спитати чим живе тепер Київ, – писав редактор “Нової Ради” С. Єфремов, – то відповідь може бути тільки одна: панікою. Панікою безглуздою, безудержною, вселодною...”³⁵. Оборона міста була покладена на міністра військових справ генерала О. Грекова. У його розпорядженні перебувало 3 тис. Січових Стрільців, 150 міліціонерів (значну їх частину становили галичани, які прибули сюди наприкінці грудня 1919 р. на заклик командування Осадного корпусу), 450 бійців, зібраних з інших формацій. Війська противника, які наступали на Київ начислювали 12 тис. осіб³⁶. З огляду на небезпеку проти ночі 2 лютого із столиці виїхало вище державне керівництво. Ще перед тим до Вінниці евакуювалися інші центральні державні установи, дипломатичний корпус. У Києві залишились О. Греков, Є. Коновалець і штаб Корпусу Січових Стрільців, які мали організувати оборону міста, щоб закінчити його евакуацію. Вся цивільна влада переходила до військового командування про що й було повідомлено населення столиці³⁷. Командування планувало силами Січових Стрільців утримувати плацдарм на лівому березі Дніпра навпроти Києва. Для цього 31 січня проти червоних воно вислало сили у складі кінного полку і біля чотирьох тисяч піхоти при двох важких і чотирьох легких гарматах, які повели наступ на село Світильню на південь від станції Бобрик, що у 50 км. від Києва. Тут перебував батальйон червоних при двох гарматах. Попри артилерійський і кулеметний обстріл, який провели українські війська, червоні його витримали і перейшли в контратаку. Українські частини відступили до Гоголево, зазнавши при цьому втрат у живій силі. Незважаючи на це, українське командування продовжувало оборонні бої й почало стягувати війська до станції Броварі. При цьому, як рапортував командир 1-ї української радянської дивізії І. Локатош, очевидно для проведення розвідки над позиціями червоних і Бобриком постійно кружляв аероплан. Він також інформував, що у Києві місцеві більшовики готують повстання, а українські війська мають намір продовжувати оборону. На правому березі Дніпра вони вставили 120 гармат різного калібру³⁸. Не будучи упевненим в успішному штурмі міста, радянський командувач

³⁴ Від Центрального інформаційного бюро при Директорії, “Нова Рада”, 1919, No 20, 26 (13) січня: 1.

³⁵ Сергій Єфремов, *Паніка*, “Нова Рада”, 1919, No 20, 29 січня: 3.

³⁶ Валерій Савченко, *Дванадцять воїн за Україну*, 164.

³⁷ *Переїзд Директорії у Вінницю*, “Нова Рада”, 1919, No 24, 2 лютого: 3.

Українським фронтом В. Антонов-Овсієнко просив І. Локотоша, прискорити відправку з-під Пириятина 3-го полку підпорядкованої йому дивізії під Київ, а із Чернігова до Семиполок вислати кавалерійський полк³⁹. Окрім того з Конотопу до Броварів мав прибути 4-й піхотний полк при 5-х гарматах⁴⁰. Українські сили сконцентрувалися біля станцій Дарниця – Бровари. У цей час розгорілись вперті бої біля села Літки, що приблизно у трьох десятках кілометрів від цієї станції. З району Остер – Семиполки повели наступ червоні війська. Проти них висунулися підрозділи Січових Стрільців і Чорноморського полку. Спочатку українцям вдалося зайняти село Ліски. Однак під натиском ворога (вважають, що то були підрозділи 1-го українського радянського полку під командуванням М. Щорса) вони відступили. Двічі 31 січня і 1 лютого українське військо контратакувало противника. У запеклих боях українці втратили 16 осіб але не змогли його затримати⁴¹. Вони відступили до Броварів. Станцію обороняли частини 1-го і 2-го Чорноморських піхотних полків (дуже виснажені у попередніх боях), Білоцерківський, 1-й Київський, 1-й полк Січових Стрільців, 1-й партизанський кавалерійський полк, дві легкі батареї і дві важких гармати. Під потужним ворожим натиском вони відступили й 1 лютого Бровари зайняли червоні. Щоб відбити станцію українське командування кинуло підкріплення – 3-й полк Січових Стрільців. Українці повели посилену розвідку шосе Київ – Бровари, але наштотхнувшись на артилерійський обстріл червоних відступили. Останні розпочали артобстріл Києва й підвозити потягами підкріплення. Станом на 2 лютого Перша українська радянська дивізія, що брала безпосередню участь у боях за Київ налічувала 9034 штики, 875 шабель, 430 артилеристів. Вона дислокувалась у населених пунктах Пухівка, Зазиме, Погреби, Бровари, Княжичі, Олександрівка, Бориспіль, Гоголеве, Дарниця⁴².

Наступного дня, 2 лютого бої під Києвом продовжувались. Внаслідок потужного артобстрілу української артилерії, російські війська відійшли до Броварів. За повідомленням газети “Нова Рада” це були ар’єргардні бої, і що доля Києва уже вирішена⁴³. Для прикриття відступу українських військ, що ще залишалися у столиці 4 лютого на Печерській горі розміщено батарею, а також 6 гармат біля залізничного моста через Дніпро. Малочисельні відділи ще утримували передмістя Києва Дарницю і трохи більші сили концентрувалися біля села Барішівка, куди перед тим очевидно відступили українські відділи

³⁸ Владимир Александрович Антонов-Овсеенко, *Записки о гражданской войне*, т. 3. (Москва, Ленинград: Государственное военное издательство, 1932), 155.

³⁹ Владимир Александрович Антонов-Овсеенко, *Записки о гражданской войне*, т. 3, 155–156.

⁴⁰ Там само, 156.

⁴¹ “Літківський бій”, *“Вікіпедія”*, отримано доступ 1.02.2023, https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D1%96%D1%82%D0%BA%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%B1%D1%96%D0%B9

⁴² Владимир Александрович Антонов-Овсеенко, *Записки о гражданской войне* т. 3, 157–158.

⁴³ “Нова Рада”, 1919, No 26, 4 лютого: 2.

групи Р. Сушка з-під Гребінки⁴⁴. Того ж дня, як зазначає у своїх спогадах В. Антонов-Овсієнко, він віддав наказ І. Локотошу захопити Київ до ранку 6 лютого. Вдосвіта 5 лютого останні українські частини залишили столицю. Як інформувала “Нова Рада”, “військова евакуація в останні три дні проводилась спокійно... Тої паніки, що блискучо показали цивільні інституції минулого понеділка (тобто 27 січня – В. Г.) в ці останні дні і знаку не було. По вулиці проходили невеликі військові відділи всі при зброї, в порядку, не хапаючись до вокзалу, де одбувалась посадка до вагону”⁴⁵.

Звичайно, що втрата столиці негативно вплинула на подальший перебіг російсько-української війни й справила гнітюче враження на українську громадськість. Ще 4 лютого в останній день перед російською окупацією Києва “Нова Рада” попри трагізм становища намагалася оптимістично сформулювати свою візію майбутнього. “...Мусимо зятямити, – зазначала її редакція, – що хоча б які трагічні пригоди нас спіткали, не може бути відчаю не повинні легкодухости, ні паніці піддаватись. Боротьба й на те боротьба, щоб учитись не тільки добрі, але й лихі пригоди мужньо переносити... “Люде умирають – ідеї вічні”. І хоча б скільки жертв людських коштували нам нові пригоди, але ідея воскресення українського народу вічна – і вона справдиться”⁴⁶.

Вранці 5 лютого до Броварів прибула під правпором червоного хреста делегація виконавчого комітету київської ради робітничих депутатів, створеного київськими більшовиками, яка повідомила, що українських військ у місті уже немає. Достеменно не відомо чому наказ про їх переслідування І. Локотош не виконав. Під вечір 5 лютого В. Антонов-Овсієнко інформував телеграмою радянського головнокомандувача Й. Вацетіса про те, що радянські війська уже були у центрі Києва. О 10-й годині ранку 6 лютого радянські війська вступили до Києва. Біля будинку міської Думи їх вітали представники місцевої “п’ятої колони” – виконком київського комітету Ради робітничих депутатів на чолі з А. Бубновим.

Після втрати столиці українське командування Східного фронту, у тому числі й штаб корпусу Січових Стрільців відступили до Фастова. На цьому оборона Києва припинилася. Вона закінчилася для української сторони невдало. Це пояснюється низкою причин. Від самого початку другого вторгнення радянської Росії на території УНР, українське командування не виділило в окремий оборонний район Києва й усі надії поклало на війська Лівобережного (Східного) фронту. Між тим українська столиця в силу близького розташування до російського кордону одразу ж наражалась на небезпеку. Остання ще більше зрозла у зв’язку із розвалом Лівобережного фронту упродовж січня 1919 р. Українське командування усі ресурси кинуло на його підсилення, що негативно позначилось

⁴⁴ Владимир Александрович Антонов-Овсеевко, *Записки о гражданской войне*, т. 3, 159.

⁴⁵ “Нова Рада”, 1919, No 26, 4 лютого: 2.

⁴⁶ Там само: 1.

на обороні самого Києва. Тобто можемо констатувати, що в українського командування не було заздалегідь розробленого плану оборонної операції міста.

Оборона Києва залежала від загальної ситуації на театрі бойових дій усього Східного фронту, що простягався через усе Лівобережжя України, а також від становища на його тилах. Значна кількість частин Армії УНР через іррегулярний характер мала низьку боєздатність і не проявила впертості у збройних зіткненнях із суперником. Окрім того їхній особовий склад не відзначався й ідейною стійкістю щодо більшовицької пропаганди. Боротьбу за ідеологічний вплив на маси військовиків радянська сторона виграла від української, що теж мало свої причини. Через те ті частини котрі відкрито й не перейшли на бік ворога, проте відмовились проти нього воювати і виконувати накази командування. Тобто повторився досвід оборони Києва із зими 1918 р. Як наслідок ті частини Армії УНР, що залишались боєздатними і готовими до виконання наказів опинилися ізольованими між собою, а відтак втратили свою бойову цінність, що вело до дезорганізації фронту. Суттєво послабили оборону заколоти найчисельніших 1-ї та 2-ї Дніпрвських дивізій й інших частин, які довелось роззброювати знятими з фронту боєздатними відділами. При чому це спостерігалось як у прифронтовій смузі Лівобережного фронту, так і безпосередньо в районі самого Києва.

Доля Києва безпосередньо залежала від стратегічної ситуації на фронтах. Фактично в останній декаді січня 1919 р. київський плацдарм опинився під загрозою блокування. Через прорив радянськими військами лінії фронту Київ – Кременчук з їхнім виходом на правий берег Дніпра з півдня, виникала загроза увійти в контакт з радянськими військами, що загрожували з півночі, наступаючи з Білорусі на українське Полісся. У разі ж максимального для радянської сторони успіху широким окружним маневром з півдня і півночі нечисельна київська група Армії УНР опинилася б відсіченою від Правобережжя і оточена переважаючими силами ворога.

Друга оборона Києва від радянських військ січня–лютого 1919 р., на відміну від першої з 1918 р., мала свої особливості. На цей раз у боротьбі за українську столицю з обох сторін брали участь переважно регулярні війська, іррегулярні частини відігравали другорядну роль. Фронт став більш насиченим військами, а бойові операції набули чіткіших організаційних рамок. Відтак помітнішим став вплив командування на їх хід. Українське командування, враховуючи попередній досвід, не вдалося до проведення вуличних боїв оскільки не без підстав (як і попереднього разу) передбачало вибух повстання у місті організований “п’ятою колоною” – російськими більшовиками. З огляду на критичну ситуацію на фронті оборона міста за таких обставин йому видавалася безперспективною, що загалом відповідало тогочасним реаліям.

Першу оборону Києва з січня – початку лютого 1918 р. можна вважати запеклою битвою, що тривала десять днів, на відміну від другої, котра обмежувалася бойовими зіткненнями в основному на його ближніх підступах, а не в межах самого міста. Це можна пояснити тим, що оборона Києва від

російсько-більшовицьких військ січня – лютого 1918 р. окрім суто військової містила геополітичну складову: утримати столицю в українських руках до моменту підписання делегацією УНР сепаратного мирного договору у Брест-Литовську, що означав її вихід на міжнародну арену й визнання її суб'єктності. З огляду на це, евакуація війська і вищих державних інституцій не була заздалегідь спланованою і відбулася лише після виконання цього завдання. Натомість друга оборона проводилась тоді, коли такого завдання не ставилося, оскільки проголошення незалежності УНР і її вихід на міжнародну арену стали dokonаним фактом. З огляду на це, українське командування провело евакуацію столиці набагато організованіше бо керувалося суто військовою доцільністю.

THE DEFENCE OF KYIV BY THE UKRAINIAN PEOPLES' REPUBLIC ARMY IN JANUARY – THE BEGINNING OF FEBRUARY 1919

Viktor HOLUBKO

Ivan Franko National University of Lviv
Department of Local History
Universytetska str. 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: vholubko@yahoo.com
ORCID ID: 0000-0001-9040-4516

The primary focus of this article is to explore the defense of Kyiv by the Ukrainian People's Republic army during the initial phase of the second Ukrainian-Russian war in January through the beginning of February 1919.

An analysis of the defense of the Ukrainian capital reveals that the higher Ukrainian military-political authorities had not preplanned the creation of a dedicated defensive beachhead around Kyiv. Instead, they believed the city could be effectively defended by the forces on the left-bank front forces.

The course of military conflicts on this front proved to be unfavorable for the Ukrainian army, as Russian troops aggressively advanced to the west, posing a significant threat of an attack on Kyiv from the north. Ukrainian military authorities sought to take the initiative in conflicts on the left bank of Ukraine. Consequently, the defense of Kyiv was not adequately organized and depended on the battles on the Eastern front (covering the territory of the entire left bank of Ukraine) and the situation on the home front. This situation ultimately led to the fall of Kyiv.

The second defense of Kyiv against Russian troops in January–February 1919 had its unique characteristics. Regular troops played a more substantial role in defending the Ukrainian capital, with irregular forces providing additional support. There were greater forces deployed on the front lines, and military operations were well-organized under the command's influence. In consideration of previous experiences, the Ukrainian command actively avoided street conflicts due to the possibility of a revolt orchestrated by the "Fifth Column" – Russian Bolsheviks. Given the critical situation on the front, the defense of the Ukrainian capital appeared to be futile.

The first defense of Kyiv lasted only ten days, from January to the beginning of February 1918, and was exceptionally challenging. The second defense took place primarily in the city's suburbs, rather than within the city itself. The defense of Kyiv against Russian Bolshevik troops in January–February 1918 had a geopolitical component: preserving Kyiv's allegiance to the Ukrainians until the signing of the peace agreement in Brest-Litovsk by the delegation of the Ukrainian People's Republic. This agreement would enable their entry onto the international stage and grant them recognition.

Consequently, the evacuation of troops and high-ranking state officials was not organized beforehand but occurred only after the agreement was signed. It was only then that the declaration of independence for the Ukrainian People's Republic and its entrance onto the international stage took place. During the second defense of Kyiv, the Ukrainian command executed an organized evacuation with a focus on military expediency.

Keywords: Ukrainian People's Republic Army, Ukrainian-Russian War, Soviet troops, Ukrainian People's Republic, Soviet Russia.

REFERENCES

- Antonov-Ovseenko, Vladimir Aleksadrovich. *Zapysky o grazhdanskoi voine*, t. 3. (Moskva, Leningrad: Gosudarstvennoe voennoe izdatelstvo, 1932). (in Russian)
- Dopovidy pro nastroi viiska*. TsDAVOVU, f. 2250, op. 1, spr.1, ark. 36. (in Ukrainian)
- Holubko, Viktor, Hrytsiuk, Valerii, Kryvyziuk, Leonid, Lysenko, Oleksandr. *Istoriia viin i viiskovoho mystetstva*. U 3-kh t., t. 3. Vid masovykh armii do vidrozhennia profesiinykh armii (XX – pochatok XXI st.). (Kharkiv: Folio, 2019). (in Ukrainian)
- Kakuryn, Nykolai. *Kak srazhalas revoliutsyia, t. 2, 1919–1920*. (Moskva, Lenynhrad: Hosudarstvennoe yzdatelstvo, 1926). (in Russian)
- Kapustianskyi, Mykola. *Pokhid Ukrainskykh Armii na Kyiv-Odesu v 1919 rotsi. (Korotkyi voienno-istorychnyi ohliad). Knyha persha (chastyny I y II)*. (Miunkhen: Vyd-vo Khvylovoho, 1946). (in Ukrainian)
- Khoma, Ivan. *Istoriia viiskovoho formuvannia Sichovykh Striltsiv (1917–1919 roky)*. (Lviv: Vyd-vo Lvivskoi politekhniki, 2016). (in Ukrainian)
- Khrystiuk, Pavlo. *Zamitky i materiialy do istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1920, t. 4*. (Viden: [B.v.], 1921). (in Ukrainian)
- Kuchabskyi, Vasyl, Bezruchko, Marko, Konovalets, Yevhen. *Zoloti vorota. Istoriia Sichovykh Striltsiv 1917–1919*. (Lviv, Rochester, 2004). (in Ukrainian)
- “Litkivskiyi bii, “Vikipediia”, otrymano dostup 1.02.2023, https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D1%96%D1%82%D0%BA%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%B1%D1%96%D0%B9 (in Ukrainian)
- Mazepa, Isak. *Ukraina v ohni y buri revoliutsii 1917–1921*. (Kyiv: Tempora, 2003). (in Ukrainian)
- Nazaruk, Osyp. *Rik na Velykii Ukraini. Konspekt spomyniv z ukrainskoi revoliutsii*. (Viden: Vydannia Ukrainskoho pravoru, 1920). (in Ukrainian)
- “Nova Rada”, 1919, No 21, 30 sichnia. (in Ukrainian)
- “Nova Rada”, 1919, No 26, 4 liutoho. (in Ukrainian)
- Pereizd Dyrektorii u Vinnytsiu*, “Nova Rada”, 1919, No 24, 2 liutoho. (in Ukrainian)
- Petliura, Symon. “Rozpochynaiuchy vydannia”, u knyzi *Symon Petliura Statti.*, uporiad. O. Klymchuk. (Kyiv: Dnipro, 1993). (in Ukrainian)
- Petliura, Symon. *Statti, lysty, dokumenty, t. IV*. (Kyiv: PP Serhiichuk, 2006). (in Ukrainian)
- Savchenko, Valeryi. *Dvenadsat vojn za Ukraynu*. (Kharkov: Folyo, 2006). (in Russian)
- Stakhiv, Matvii. *Ukraina proty bolshevykiv. Narysy z istorii ahresii Sovietskoi Rosii*, kn. 2. (Ternopil: Knyzhkovo-zhurnalne vydavnytstvo “Ternopil”, 1993). (in Ukrainian)
- Stakhiv, Matvii. *Ukraina v dobu Dyrektorii UNR*. (in Ukrainian)
- Tynchenko, Yaroslav. *Diiava armii UNR, lystopad 1918 – lystopad 1919 r. : naukovo-populiarne vydannia*. (Kyiv: Tempora, 2017). (in Ukrainian)

Velykyi zhovten i hromadianska viina na Ukraini. Entsyklopedychnyi dovidnyk. (Kyiv: Holov. red. URE, 1987). (in Ukrainian)

Vid Tsentralnoho informatsiinoho biuro pry Dyrektorii, "Nova Rada", 1919, No 20, 26 (13) sichnia.

Voroh pid bramoiu. "Nova Rada", 1919, No 18, 26 sichnia. 1. (in Ukrainian)

Vynnychenko, Volodymyr. *Vidrodzhennia natsii: (Istoriia ukrainskoi revoliutsii, mares 1917–hruden 1919 r.)*. U 3-kh t., t.3. (Kyiv: Polityvdav Ukrainy, 1990). (in Ukrainian)

Yefremov, Serhii. *Panika*, "Nova Rada", 1919, No 20, 29 sichnia. (in Ukrainian)